

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIKDA OLAMNING LISONIY MANZARASI TALQINI

*Komilova Nargiza Xusanboy qizi – O'zDJTU,
Ingliz filologiyasi fakulteti o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlaridan biri hisoblangan lingvomadaniyatshunoslik doirasida olamning lisoniy manzarasi tushunchasining nazariy asoslari yoritiladi. Til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, konsept, milliy tafakkur, etnomadaniy xususiyatlar orqali lisoniy manzaraning shakllanish jarayonlari ko'rsatib beriladi. O'zbek va ingliz tillari materiallari asosida ayrim qiyosiy mulohazalar ham bildiriladi.

Kalit so'zlar: *lingvomadaniyatshunoslik, olamning lisoniy manzarasi, konsept, milliy tafakkur, til va madaniyat, kognitiv lingvistika.*

Olamning lisoniy manzarasi tushunchasining shakllanishi. Olamning lisoniy manzarasi tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda muhim ilmiy kategoriya hisoblanadi. Ushbu tushuncha insonning borliqni anglash jarayoni va uni til vositasida aks ettirish usulini ifodalaydi. Mazkur termin ilk bor nemis olimi Vilgelm fon Gumboldt qarashlarida ilmiy asoslangan bo'lib, u tilni "xalq ruhi ifodasi" sifatida talqin qilgan. Gumboldt fikriga ko'ra, til nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi asosiy omildir. Har bir xalq borliqni o'z tilining imkoniyatlari doirasida idrok etadi. Shu asosda olamning lisoniy manzarasi milliy dunyoqarashning til orqali modellashtirilgan shakli sifatida qaraladi. Zamonaviy kognitiv va lingvomadaniy tadqiqotlarda lisoniy manzara inson ongi tomonidan qayta ishlangan borliq modeli sifatida talqin qilinadi. Bu modelda predmetlar, hodisalar, ijtimoiy munosabatlar milliy madaniyat asosida nomlanadi va baholanadi.

Til, tafakkur va madaniyatning uzviy birligi. Lingvomadaniyatshunoslik tilni madaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Til — tafakkurning bevosita mahsuli bo'lib, u orqali inson borliqni idrok etadi, voqelikni baholaydi va o'z munosabatini bildiradi. Madaniyat esa xalqning asrlar davomida shakllangan ruhiy, axloqiy, ijtimoiy boyligi bo'lib, til orqali avloddan-avlodga uzatiladi. Til va madaniyat o'rtasidagi aloqadorlik frazeologizmlar, maqol-matallar, iboralar, metafora va ramzlarda ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "non topish", "non urib qo'ymaslik", "non sindirish" kabi birikmalar "non" konseptining muqaddaslik, halollik, baraka bilan bog'lanishini ko'rsatadi. A.Vejbitskaya til birliklarida milliy ong, milliy xarakter mujassam ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, har bir til o'z egasiga dunyoni o'ziga xos ko'rinishda taqdim etadi.

Konsept va olamning lisoniy manzarasi. Olamning lisoniy manzarasi bevosita konseptlar orqali shakllanadi. Konsept — inson ongi va til o'rtasida vositachi bo'lib, u borliq haqidagi bilimlarning umumlashgan ko'rinishidir. Har bir millatning konseptosferasi uning tarixiy taraqqiyoti, dini, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, o'zbek lisoniy manzarasida “mehmon” konsepti alohida qadrlanadi. Mehmonni izzat-ikrom bilan kutib olish, eng yaxshi taomlarni tortish, mehmondo'stlikni burch deb bilish milliy ongda mustahkam o'rin egallagan. Ingliz tilidagi “guest” tushunchasi esa asosan ijtimoiy munosabatlar doirasida talqin qilinadi. Konseptlar orqali milliy tafakkur, qadriyatlar va mentalitet til birliklarida mustahkamlanadi.

Kognitiv lingvistika va lisoniy manzara. Kognitiv lingvistika tilni inson bilish faoliyati bilan bog'liq holda o'rganadi. Ushbu yondashuvda til — bilish jarayonining natijasi sifatida qoraladi. Inson atrof-muhitdagi hodisalarni sezgi a'zolari orqali qabul qiladi, ongida qayta ishlaydi va til yordamida ifodalaydi. Olamning lisoniy manzarasi ana shu kognitiv jarayonlar natijasida shakllanadi. Inson uchun muhim bo'lgan predmet va hodisalar tilda mustahkam o'rin egallaydi, kam ahamiyatli tushunchalar esa chetda qoladi. Masalan, chorvachilik rivojlangan hududlarda hayvon nomlariga oid leksika nihoyatda boy bo'ladi. Shunday qilib, lisoniy manzara inson ongining til orqali moddiylashgan ko'rinishidir.

Lingvomadaniyatshunoslikda milliylik tamoyili. Lingvomadaniyatshunoslik fanida milliylik tamoyili yetakchi o'rinda turadi. Har bir tilning olamni aks ettirish usuli shu xalqning mentaliteti, qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi bilan belgilanadi. Shu bois bitta tushuncha turli tillarda turlicha konseptual maydonga ega bo'lishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida “sabr” konsepti diniy va axloqiy jihatdan yuksak baholanadi, ingliz lisoniy manzarasida esa “patience” ko'proq individual xarakter sifatida talqin qilinadi. Bu farq madaniy tafovutlar bilan izohlanadi. Lingvomadaniy tadqiqotlar ana shunday milliy farqlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Olamning lisoniy manzarasi va frazeologiya. Frazeologik birliklar olamning lisoniy manzarasini ifodalovchi eng muhim vositalardan biridir. Frazeologizmlar xalqning tarixiy tajribasi, hayot tarzi, dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Masalan, “Ko'ngli tog'day”, “Yuragi og'ziga kelmoq”, “Ko'z ochib yumguncha” kabi birikmalar insonning ruhiy holatini milliy obrazlar orqali aks ettiradi. Ingliz tilida esa “break the ice”, “once in a blue moon” kabi iboralar xalq tafakkuridagi obrazlilikni ko'rsatadi. Shu jihatdan frazeologiya lisoniy manzaraning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Olamning lisoniy manzarasi va tarjima muammosi. Tarjima jarayonida olamning lisoniy manzarasi katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bitta tildagi konsept boshqa tilga bevosita mos kelmasligi mumkin. Tarjimon nafaqat soʻzning lugʻaviy maʼnosini, balki uning ortidagi madaniy mazmunni ham hisobga olishi lozim. Masalan, oʻzbek tilidagi “andisha” tushunchasi ingliz tilida toʻliq muqobilga ega emas. Uni ayrim hollarda “shame”, “modesty”, “respect” soʻzlari orqali izohlab tarjima qilishga toʻgʻri keladi. Demak, tarjima jarayonida ikki xalqning lisoniy manzarasi toʻqnash keladi.

Oʻzbek lisoniy manzarasining oʻziga xosligi. Oʻzbek lisoniy manzarasi asosan sharqona tafakkur, islomiy qadriyatlar, ota-bobolar anʼanalari asosida shakllangan. Ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, mehmondoʻstlik, qoʻni-qoʻshnichilik kabi tushunchalar tilimizda keng aks etgan. Masalan, “ota duosi”, “ona roziligi”, “kattani ulugʻlash” kabi birikmalar xalqning axloqiy-meʼyoriy qarashlarini ifodalaydi. Bu birliklar milliy lisoniy manzaraning muhim koʻrsatkichidir.

Globallashuv va lisoniy manzaraning oʻzgarishi. Bugungi globallashuv sharoitida olamning lisoniy manzarasida ham muayyan oʻzgarishlar yuz bermoqda. Chet tillaridan kirib kelayotgan soʻzlar, zamonaviy texnologiyalar bilan bogʻliq terminlar milliy lisoniy manzaraga taʼsir koʻrsatmoqda. Masalan, “onlayn”, “chat”, “blog”, “media” kabi birliklar hozirda kundalik nutqda faol ishlatilmoqda. Bu holat milliy va global lisoniy manzaralarning oʻzaro taʼsiri natijasidir.

Olamning lisoniy manzarasi til, tafakkur va madaniyatning uzviy birligi sifatida xalqning borliqni idrok etishi, baholashi va til orqali ifodalashini aks ettiradi. Lingvomadaniyatshunoslik fani milliy tafakkur, madaniy konseptlar va frazeologik birliklar orqali tilning madaniyatni saqlovchi va avloddan-avlodga uzatuvchi rolini ilmiy asosda tadqiq etadi. Mazkur maqola nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik va kognitiv fanlar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida milliy lisoniy manzarani asrash va uni chuqur oʻrganish bugungi ilmiy va amaliy vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Humboldt V. *On the Diversity of Human Language Structure*. — Berlin: Akademie Verlag, 1836.
2. Vejbitskaya A. *Til, madaniyat va tafakkur*. — Moskva, 1996.
3. Stepanov Yu. *Konstanty*. — Moskva, 2004.
4. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things*. — Chicago, 1987.
5. Karimov B. *Lingvomadaniyatshunoslik asoslari*. — Toshkent, 2019.
6. Kunin A. *Frazeologiya nazariyasi*. — Moskva, 2015.
7. Nida E. *Towards a Science of Translating*. — Leiden, 1964.
8. Mahmudov N. *Til va tafakkur*. — Toshkent, 2017.
9. Crystal D. *Language and the Internet*. — Cambridge, 2011.